

Utgivare: *Institutionen för kulturvetenskaper, Lunds universitet*

Text © Upphovsrätt för enskilda kapitel innehas av respektive kapitelförfattare

Denna text är licensierad under CC BY-NC-ND, Erkännande-Ickekommersiell-IngaBearbetningar. (Se fullständiga villkor: <https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/deed sv>) Enligt licensen får verket spridas utan att tillstånd behövs, men bara i icke-kommersiella sammanhang. Verket får inte bearbetas och den som sprider verket måste ange dess upphovsperson.

Om inget annat anges, omfattas inte bilder och foton av denna licens. Användning av dessa kräver tillstånd från respektive upphovsrättsinnehavare.

DOI: <https://doi.org/10.37852/oblu.348.c806>

Att skriva idéhistoria

ISBN: 978-91-8104-800-1 (tryck)

ISBN: 978-91-8104-801-8 (e-bok)

Ugglan 21

Lund Studies in the History of Ideas and Sciences

ISSN 1102-4313 (tryck)

ISSN 2004-867X (e-bok)

Vid citering: Matthew Norris, "Lärdomshistoria", i *Att skriva idéhistoria* (Lund: Lunds universitet, 2026), <https://doi.org/10.37852/oblu.348.c806>

Information om *Ugglan: Lund Studies in the History of Ideas and Sciences* finns här: <https://www.ht.lu.se/serie/41/>

Lärdomshistoria

Matthew Norris

”Lärdomshistoria” är en ämnesbeteckning som nya studenter kan uppleva förvirrande. Under senare år har en del avdelningar för idé- och lärdomshistoria vid svenska lärosäten försökt bota förvirringen genom att döpa om ämnet till den till synes enklare och tydligare beteckningen ”idéhistoria”. Lärdomshistoria, enligt förespråkarna för denna utveckling, är en onödigt gammalmodig och avskräckande uppstyltad term som inte längre representerar ämnets inriktning och ändamål. De flesta högskolestudenter har en någorlunda rimlig förförståelse om vad *idéernas* historia kan innebära. Mindre uppenbart är vad en historisk studie om *lärdom* skulle handla om. Utan att göra inlägg i debatten kan det påpekas att situationen var omvänd när ämnet introducerades av Johan Nordström (1891–1967) som en självständig disciplin i Sverige för nästan hundra år sedan. Namnet *lärdomshistoria* (belagt sedan 1700-talet enligt *Svenska Akademiens ordbok*) betecknade ett akademiskt verksamhetsområde som var både traditionellt och bekant, medan *idéhistoria* hänvisade till ett eklektiskt och spretigt fält under uppbyggnad, representerat av internationella figurer som Arthur Oncken Lovejoy (*History of Ideas*) i USA, Friedrich Meinecke (*Ideengeschichte*) i Tyskland, och Henri Berr (*l’histoire des idées*) i Frankrike.¹ Lärdomshistoria gav ämnet historisk legitimitet; idéhistoria skänkte det ett nödvändigt skimmer av innovation.

¹ Läsvärda översikter över idéhistoriens internationella historia finns i Donald R. Kelley, *The Descent of Ideas: The History of Intellectual History* (London: Routledge, 2002); Anthony Grafton, ”The History of Ideas: Precept and Practice”, *Journal of the History of Ideas* 67, nr 1 (2006): 1–32.

Lärdomshistoria kan kortfattat definieras som en gren av litteraturhistoria som undersöker den så kallade ”lärdä” litteraturen (till skillnad från exempelvis ”skön” eller ”populär” litteratur). Den lärda litteraturen kan i många fall uppfattas som den sortens facklitteratur som författas av professionella akademiker (vetenskapliga artiklar, antologier, monografier, avhandlingar o.s.v.), men det är viktigt att komma ihåg att ett flertal lärdomshistoriska klassiker inte skrevs av individer verksamma vid formella läroanstalter, exempelvis Machiavelli, Montaigne, Rousseau, Mill och Marx.

Ordet *lärdomshistoria* bildades som en översättning av latinets *historia literaria* (”lärdomshistoria” eller ”litteraturhistoria”), namnet på ett tidigare forskningsområde vars historia ska kort skisseras nedan, under en tid då de flesta tryckta texter fortfarande kunde karakteriseras som ”lärdä”. Ytterligare avgränsningar kan läggas till, men inledningsvis bör vi vara uppmärksamma på att tidiga försök av svenska idé- och lärdomshistoriker att definiera lärdomshistoriens studieobjekt tenderade att vara alltför vittomfattande (en vanlig defekt hos ämnespionjärer). Som Nordströms lärjunge och efterträdare Sten Lindroth (1914–1980) uttryckte det 1957:

Lärdomshistorien är vetenskapshistorien, den vill undersöka den lärda, vetenskapliga litteraturens öden från äldsta tiden fram till våra dagar. Dess fält är biologien och språkforskningen, fysiken, kemien och medicinen, historieskrivningen och teologien —sådana de bedrevs av greker och romare, under arabisk och europeisk medeltid, under renässansen och i de västerländska kulturnationerna. Programmet kan förefalla skrämmande vidsträckt.²

De flesta skulle nog hålla med om att ämnet enligt denna beskrivning känns otillämpligt brett och delvis missvisande. Lindroths definition är i behov av en uppdatering och precisering om lärdomshistoria ska fortsätta vara en meningsfull beteckning för ett levande forskningsområde idag.

I vår tid bör lärdomshistoria inte förväxlas med vetenskapshistoria. Om ordet *vetenskapshistoria* kunde beteckna historieskrivning om alla vetenskaper

² Sten Lindroth, ”Om lärdomshistoria”, i *Fru Lusta och Fru Dygd* (Stockholm: Wahlström & Widstrand, 1957), 206.

(naturvetenskaper, samhällsvetenskaper och humanvetenskaper) under Lindroths dagar, kom ordet så småningom att användas i Sverige nästan exklusivt som en synonym för ”naturvetenskapernas historia”, påverkad av engelskans ”History of Science”.³ Man kan förstås diskutera om vetenskap är en lämplig term för att beskriva äldre forskningstraditioner. Att uppdelat och särskilja olika akademiska inriktningar i mer eller mindre autonoma ”vetenskaper” är en process som började under 1700-talet och blev vedertagen under 1800-talet. Idén om vetenskap som en systematisk inhämtning av kunskap grundad på gemensamma principer och metoder hör till den senare delen av samma period. Klart är det däremot att svenskans *lärdom* och engelskans *science* har lite med varandra att göra. Innebörderna av dessa termer kan faktiskt ses som motsatta, en distinktion som den brittiske fysikaliske kemisten och författaren C. P. Snow diskuterade 1959 i en berömd föreläsning om ”de två kulturerna” – motsvarande ungefär ”humanister” och ”naturvetare” – som splittrade den akademiska världen i modern tid.⁴ Utvecklingen från naturalhistoria och naturfilosofi till naturvetenskap medförde att kvalificerad forskning om naturen inte längre kunde beskrivas som lärd. Modern naturvetenskap var väldigt olik naturforskningen som bedrevs under tidigmodern tid, en forskning som blandade empiriska iakttagelser och experiment med en teologisk världsbild och diger läsning av gamla auktoriteter (oftast på utdöda språk). Under 1600- och 1700-talen rymdes ämnen som kemi och medicin inom *historia literaria* just eftersom de fortfarande var *litterata* (”lärd”). Även matematiken var under tidigmodern tid förbunden med studiet av antika texter.⁵ Detta var knappast ett närvarande problem för de tidiga idé- och lärdomshistorikerna i Sverige. Den första avhandlingen om ett 1800-tals ämne kom 1960, nästan trettio år efter ämnets grundande.⁶ Idag är det annorlunda; de flesta svenska studenter och doktorander skriver om moderna ämnen. Det finns alltså skäl för oss

³ Se kapitlet ”Vetenskapshistoria” i denna antologi.

⁴ Charles P. Snow, *The Two Cultures and the Scientific Revolution* (Oxford: Oxford University Press, 1959); se även Emma Eldelin, *”De två kulturerna” flyttar hemifrån: C.P. Snows begrepp i svensk idédebatt 1959–2005* (Linköping: Linköping universitet, 2006).

⁵ Se till exempel Paul Lawrence Rose, *The Italian Renaissance of Mathematics: Studies on Humanists and Mathematicians from Petrarch to Galileo* (Genève: Droz, 1975).

⁶ Åke Lilliestam, *Gustaf Steffen: samhällsteoretiker och idépolitiker* (Göteborg, 1960).

idag att skilja mellan vetenskapshistoria, uppfattad som *History of Science*, och lärdomshistoria, uppfattad som historieskrivning om forskningstraditioner som inte innefattas av termen *science*.

Lärdom översätts bäst till engelska som ”scholarship”, definierad som en grundlig, avancerad undersökning om ett ämne, särskilt genom samlandet, bearbetningen och läsningen av texter.⁷ Och det är just ”History of Scholarship” som länge har varit standardöversättningen av *historia literaria* i den engelskspråkiga världen. (Man kan jämföra tyskans *Gelehrten-geschichte* och franskans *l’histoire de l’érudition*.) *Scholarship* inbegriper avancerad forskning i ämnen som historia, språkforskning, filologi, filosofi, antikvetenskap och litteraturvetenskap. När man applicerar termen som en urskiljningsprincip på den moderna akademiska världskartan syns den omfatta de discipliner som vanligtvis samlas under rubriken *humaniora*. Med vissa undantag kan man säga att naturvetenskap är *science*, medan *humaniora* är *scholarship*. (Samhällsvetenskap kan tendera åt det ena eller det andra hållet.) Under senare år har ett ivrigt intresse uppkommit både i Sverige och utomlands för att skapa ”History of Humanities” som en sorts motbalans till ”History of Science”. Det finns anledningar att stödja denna utveckling. Jämfört med *lärdom* är *humaniora* ett mer allmänt förståeligt och mindre förfinat begrepp, något som inte bara tilltalar potentiella studenter utan också forskningsfinansiärer och universitetsadministratörer. Resultatet har varit ökade möjligheter för att bedriva och sprida forskning inom detta område. Många studier som traditionellt skulle klassificeras som lärdomshistoria har fått utrymme i nybildade forum, som tidskriften *History of Humanities* (grundad 2016).

Förespråkarna för humanioras historia har dock haft en tendens att överbetona inriktningens innovativa karaktär,⁸ och det finns ett värde i att fortsätta framhålla lärdomshistoria som en tradition och arvtagare till *historia literaria*, en forskningsinriktning med en lång och rik historia. Hjulet behöver inte återuppfinnas, utan renoveras. Viktigare är dock att *humaniora* pekar på en splittring som är kronologisk avgränsad. *Humaniora*

⁷ På svenska betecknar ordet *lärdom* oftast resultatet av denna process. Engelskans *scholarship* kan betyda både processen och resultatet.

⁸ Se till exempel Rens Bod m.fl., ”A New Field: History of Humanities”, *History of Humanities* 1, nr 1 (2016): 1–8, <https://doi.org/10.1086/685056>.

bildades som begrepp precis under tiden (1700-talet) då det blev nödvändigt att artikulera en växande motsättning mellan naturvetenskap och humanvetenskap. ”Humanioras historia” (precis som ”vetenskapshistoria”) visar sig vara alldeles för snäv och anakronistisk när den appliceras på äldre historia. Den medför en artificiell uppsplätning i tankeverksamheten hos de ofantligt många tänkare som inte bara stod med ett ben i vartdera område, utan själva inte uppfattade dem som separata områden. Humanioras historia kan ses som en synonym för lärdomshistoria när det handlar om moderna studieobjekt. När det handlar om äldre historia behöver vi lärdomshistoriens större spännvidd. Med den ”lärd litteraturen” som är lärdomshistoriens studieobjekt anses i princip all kvalificerad facklitteratur skriven av bildade författare innan omkring 1800-talets början.

Med denna definition är vi delvis tillbaka i det skrämmande omfång som beskrevs av Lindroth (fast med viktiga kronologiska och terminologiska avgränsningar). För Lindroth innebar dock lärdomshistoriens bredd inte bara svårigheter, utan möjligheter. Den uppmanar oss att upptäcka tidigare förbindelser och sammanhang som våra egenskapade historiska kategorier har osynliggjort:

Det [...] har aldrig funnits några vattentäta skott mellan de olika vetenskaperna, de bildar sinsemellan en fast sammanfogad värld, där man möjligen kan urskilja ett enda ledmotiv, ett historiskt huvudtema: det för alla vetenskaper gemensamma sättet att ställa problem och lösa dem, den vetenskapliga tankens framväxt. Och samtidigt har vetenskaperna aldrig stått isolerade i samhället, de har skapats och fullkomnats av dödliga människor, fyllda av fördomar och lidelser, alltid präglad av miljö och tid. Det vetenskapliga livet under en given epok, lärdomen, kan begripas bara som en del av en större helhet, som uttryck för en fast organiserad ”kultur”. Ju längre tillbaka i tiden vi kommer, desto uppenbarare blir det.⁹

Det finns en del i Lindroths förklaring som är värd att reflektera över. Vi ska se att hans betoning av förhållandet mellan idéproduktion och omvärld, mellan lärd och allmän kultur, är ett utmärkande drag i lärdomshistorisk forskning idag. Men först kan det vara hjälpsamt att lyfta fram ett exempel

⁹ Lindroth, ”Om lärdomshistoria”, 206–207.

på hur det ämnesövergripande lärdomshistoriska perspektivet Lindroth förespråkade har använts för att problematisera och nyansera traditionell vetenskapshistoria, i detta fall genom att ge en kort skiss om historieskrivningen kring Isaac Newton (1642–1727).

Under ett par hundra år, från kort efter hans död till 1900-talets mitt, framställdes Newton som arketyper av den moderna vetenskapsmannen i historiska skildringar. Enligt denna historieskrivning var Newton upphovsmannen till teorin om universell tyngdkraft och uppfinnaren av infinitesimalkalkylen. Han var författaren till *Principia mathematica* (1687) och *Opticks* (1704), samt drivkraften bakom utvecklingen från boklärdd naturfilosofi till modern naturvetenskap. Han var den som ersatte auktoritetslydnad och luddig andlighet med matematisk exakthet i forskning om naturen. Men inte mycket mer. Det var ett sorts vetenskapligt helgonporträtt som hade konstruerats delvis av Newtons arvingar, som systematiskt redigerade och begränsade vilka av hans efterlämnade skrifter som släpptes fria för forskningsvärlden.

Men bilden förändrades drastiskt med det sensationella uppdagandet av Newtons opublicerade "Portsmouth Papers" på Sothebys auktionshus 1936 — en stor samling lärda skrifter som visade författarens djupa och långvariga intresse för humanistiska, teologiska och esoteriska ämnen. Tidiga studier av John Maynard Keynes och Frank A. Manuel kunde inte se ett förnuftsmässigt samband mellan de olika sidorna av Newtons tankeverksamhet, och förklarade författarens intressen för ockult filosofi och antikens vishet som den schizofrena effekten av en underliggande psykologisk neuros.¹⁰ Det första uttalade försöket att täcka helheten av Newtons tänkande kom 1980 med Richard Westfalls *Never at Rest: A Biography of Isaac Newton*, vilket bland annat drev tesen att upphovet till Newtons banbrytande teori om universell tyngdkraft kunde spåras till hans läsning av tidigare alkemisters föreställning om osynliga krafter. Men även Westfalls arbete kännetecknades av stora luckor. Sedan dess har forskare strävat efter att sammanställa en mer fullständig bild av Newton genom att

¹⁰ John Maynard Keynes, "Newton the Man", i *The Collected Writings of John Maynard Keynes*, bd 10, red. Elizabeth Johnson och Donald Moggridge (Cambridge: Cambridge University Press, 1974), 363–374; Frank E. Manuel, *A Portrait of Isaac Newton* (Cambridge, Mass: Belknap Press, 1968).

undersöka hans tankar i områden utanför naturvetenskapen, som världskronologi, österländsk arkeologi, kyrkohistoria, klassisk mytografi och oortodox teologi.¹¹ Under det senaste halvsekle har Newtons tänkande förvandlats från ett föremål förbehållen en snävt uppfattad vetenskapshistoria till ett problem som kräver det breda tvärvetenskapliga förhållningssätt som kännetecknar lärdomshistoria. Syftet är inte att ifrågasätta eller förringa Newtons betydelse för vetenskapshistoria, utan att visa att bilden av "Newton the Scientist" är delvis en historisk konstruktion, samt att uppspara den länge förglömda och fördolda bilden av "Newton the Scholar".¹²

Detta perspektivskifte i Newtonforskningen kan ses som ett tecken på en mer utbredd renässans för lärdomshistoria under senare decennier. Men som alla renässanser förhåller sig lärdomshistoriens återkomst till en erkänd prototyp. För att förstå lärdomshistoriens skepnad idag är det nödvändigt med en kort skildring av dess långa historiska resa som *historia literaria*.

Från *historia literaria* till lärdomshistoria

I vissa avseenden kan man säga att lärdomshistoria började samtidigt som historieskrivningen själv. Herodotos (400-talet f.Kr.) undersökte likheter och skillnader mellan grekernas och utlänningarnas ärvda föreställningar om världen och samhället under en tid då skiljelinjerna mellan religion, filosofi och vetenskap var suddiga. Den ungefär samtida Damastes från Sigeion skrev ett nu förlorat verk om tidigare *poietai* ("uppfinnare" eller

¹¹ Se exempelvis Jed Buchwald och Mordechai Feingold, *Newton and the Origin of Civilization* (Princeton: Princeton University Press, 2013); Cornelis Schilt, *Isaac Newton and the Study of Chronology: Prophecy, History, and Method* (Amsterdam: Amsterdam University Press, 2021); Niccolò Guicciardini, *Isaac Newton and Natural Philosophy* (London: Reaktion Books, 2018); Michael White, *Isaac Newton: The Last Sorcerer* (London: Fourth Estate, 1997); William Newman, *Newton the Alchemist: Science, Enigma, and the Quest for Nature's "Secret Fire"* (Princeton: Princeton University Press, 2018); Rob Iliffe, *Priest of Nature: The Religious Worlds of Isaac Newton* (Oxford: Oxford University Press, 2017).

¹² Se till exempel Cornelis Schilt, "Created in Our Image: How Isaac Newton Was Fashioned as a Scientist and Forgotten as a Scholar", *History of Humanities* 5, nr 1 (2020): 75–95, <https://doi.org/10.1086/707693>

”författare”) och *sophistai* (”vismän” eller ”lärare”).¹³ Lärdomshistoria etablerades dock i en mer systematisk form med de tidiga grekiska bibliotekariernas försök att kartlägga den då ständigt växande skriftliga traditionen. Den lärde alexandrinaren Kallimachos förlorade bibliotekskatalog *Pinakes* (”Tabeller”, 200-talet f.Kr.) — vilket enligt senare uppgifter inkluderade en ”beskrivning om läromästarna [*didaskoloi*] i kronologisk ordning från första början”¹⁴ — kan ses som en startpunkt.

Arbetet fortsatte med senare bibliotekarier som Eratosthenes Filologos och Aristofanes från Byzantion, som utvidgade och reviderade Kallimachos verk. Författarna till tidiga lärdomshistoriska texter kunde ibland beskrivas som ”grammatiker” (*grammatikoi*, ”boklärda personer”) eller, som i Eratosthenes fall, ”filologer” (*philologoi*, ”ordälskare”). Vår kunskap om nu förlorade skrifter är till stor del beroende av denna verksamhet, om inte alltid direkt så genom tradering. Senare lärdomshistoriker har hyllat den antika traditionen som en ärevärdig föregångare.¹⁵ Under senantikens och den tidiga medeltiden tog lärdomshistoria ofta formen av lexika, encyklopedier, biografikompendier, extraktsamlingar eller så kallade *miscellaneae* (osystematiska samlingar om blandade ämnen). Inflytelserika exempel med lärdomshistorisk prägel inkluderade Aulus Gellius *Noctes Atticae* (100-talet e.Kr.), Pseudo-Hippolytus *Philosophoumena* (c. 200-talet), Joannes Stobaeus *Florilegium* (400-talet), Fotios *Bibliotheca* (800-talet), och den omfattande, anonymförfattade encyklopedin *Suda* (900-talet). Här är det värt att understryka att de senare exemplen (*Florilegium*, *Bibliotheca*, och *Suda*) skrevs av författare från det grekisktalande bysantiska riket, där många klassiska och hellenistiska texter överlevde under medeltiden. Med viss överdrift kan man säga att lärdomshistoria i Västeuropa gick i vinterdvala på 500-talet med det västromerska rikets fall och den sista generationen av romerska lärdomsgiganter med Priscianus, Boethius och Cassiodorus i spetsen. I någon mån levde dock lärdomshistoria kvar under medeltiden i formen av filosofiska kompendier och excerptsamlingar, och praktiserades

¹³ Den pejorativa betydelsen av ordet *sophistes* (sofist) kom senare med komediförfattaren Aristofanes och filosofen Platon.

¹⁴ *Suda*, Kappa 227 Adler.

¹⁵ Bland andra Johannes Schefferus och Sven Lagerbring, vilkas lärdomshistoriska verk beskrivs nedan.

sporadiskt i miljöer som Karl den stores hov (c. 800) och 1100-talets kloster och skolor. Men för att lärdomshistoria skulle kunna utvecklas till en sammanhållen akademisk verksamhet (och senare ett självständigt studieämne) krävdes den systematiska strävan att återhämta antik kunskap som inleddes i 1300-talets Italien med Petrarca och Boccaccio och präglade den senare renässansen.

Medan de tidiga renässanshumanisterna var mer intresserade av att återupptäcka och applicera antikens kunskap än att skriva historiska skildringar om den, tog det inte lång tid innan författare började sammanfatta resultaten i verk av encyklopedisk karaktär, bland andra Conrad Gessners *Bibliotheca universalis* (Universalbiblioteket, 1545–1549) och Christopher Mylaeus *De scribenda universitatis rerum historia* (Historia om skrifter om alla ämnen, 1551). Men det var först den engelska vetenskapsteoretikern Francis Bacon som försökte omvandla denna hittills oorganiserade verksamhet till ett gemensamt forskningsprojekt när han argumenterade för behovet av en *historia literarum* i den inflytelserika *Of the Advancement of Learning* (1605). Här förklarades lärdomshistoria som:

a just story of learning, containing the Antiquities & Originalls of Knowledges, & their Sects; their Inventions, their Traditions; their diverse Administrations and Managings; their Flourishings, their Oppositions, Decays, Depressions, Oblivions, Removes; with the causes and occasions of them, and all other events concerning learning, throughout the ages of the world.¹⁶

För Bacon, som för andra renässanslärda, kunde all historia beskrivas som *magistra vitae* (livets lärarinna), en idé som hade hämtats från den romerska författaren Cicero.¹⁷ Berättelser om tidigare furstars segrar och förluster, menade man, var nyttigt undervisningsmedel för en ung prins. Helgonbiografier kunde hjälpa läsare att leva bättre kristna liv. Det innovativa hos Bacon var hans betoning av lärdomshistoriens nytta för

¹⁶ Francis Bacon, *Of the Advancement of Learning* II.1, i *The Works of Francis Bacon*, bd 6, red. James Spedding, Robert Leslie Ellis och Douglas Denon Heath (Boston: Houghton, Mifflin and Company, u.å.), 183–184.

¹⁷ Cicero, *De oratore* II:36.

tänkandets utveckling både då och i framtiden. Han liknade historiska skildringar utan ett lärdomshistoriskt perspektiv med en staty som föreställde cyklopen Polyfemos utan öga: de förbisåg den väsentliga egenskapen hos objektet, och utmålade människans historiska resa som famlande, slumpartad och kraftlös. Alla som ämnade bidra till kunskapens framsteg kunde dra nytta av att lära sig hur tidigare tänkare hade gått rätt eller fel i sökandet efter sanning. Studiet av lärdomshistoria var en nödvändig förutsättning för den progressiva intellektuella och samhälleliga utvecklingen som Bacon efterlyste.

Det första försöket att förverkliga Bacons projekt kom 1659 med den tyska bibliotekarien Peter Lambecks *Prodromus historiae literariae* (Förarbete till lärdomshistoria), ett verk som skrevs som provisoriskt undervisningsmaterial för författarens nybildade kurs i *historia literaria* på Hamburgs Akademisches Gymnasium.¹⁸ Det stora *Polyhistor* (Mångvetaren) författat av Daniel Georg Morhof (1639–1691) och en grupp senare historiker blev särskilt tongivande, inte minst på grund av dess entusiastiska mottagande hos intellektuella kändisar som filosofen Christian Thomasius (1655–1728). Omfångsrikedomen hos detta verk (den första fullständiga trebandsutgåvan 1708 innehöll fler än tvåtusen tätt skrivna sidor) sågs av vissa som en utmaning till att överträffa den. Ingen tog utmaningen längre än den tyska lärdomshistorikern Johann Albert Fabricius (1668–1736), vars enorma flerbandsverk *Bibliotheca Latina* (1697), *Bibliotheca Latina mediae et infimae aetatis* (1734–1736) och *Bibliotheca Graeca* (1705–1728) täckte det västerländska tänkandets historia från Homeros till 1600-talet. I Frankrike började St. Maubenedikterna 1733 författa en ännu mer ambitiös och allomfattande fransk lärdomshistoria (*Histoire littéraire de la France*, hittills 47 bd), ett arbete som efter en rad avbrott och omkastningar har fortsatt fram till idag.¹⁹

¹⁸ Christopher Ligota och Jean-Louis Quantin, "Introduction", i *History of Scholarship: A Selection of Papers from the Seminar on the History of Scholarship Held Annually at the Warburg Institute*, red. Christopher Ligota och Jean-Louis Quantin (Oxford: Oxford University Press, 2006), 25.

¹⁹ Allmänna överblickar över *historia literaria* finns i Frank Grunert och Freidrich Vollhardt, red., *Historia literaria: Neuordnungen des Wissens im 17. und 18. Jahrhundert* (Berlin: Akademie verlag, 2007); Michael C. Carhart, "Historia Literaria and Cultural History

Längden hos omfattande verk av detta slag gjorde i praktiken att de oftast kom till användning som referenslitteratur. Men den panoramiska bilden över det mänskliga tänkandets sammansättning och utveckling som Bacon efterfrågade krävde även mer översiktliga ansatser, särskilt eftersom beteckningen *historia literaria* innefattade inte bara ett expertområde inom historiografin utan också ett orienterande studieämne riktat till nya universitetsstudenter. Bland de mest lästa av dessa verk under 1700-talet, inte minst i Sverige, var Christoph August Heumanns *Conspectus reipublicae literariae, sive via ad historiam literariam juventuti studiosae aperta* (En överblick över den lärda republiken, eller vägen till lärdomshistoria öppnad för den flitige ungdomen; första utgåva 1718). Pedagogen Jacob Friedrich Reimann skrev *Versuch einer Einleitung in die Historiam Literariam* (Försök till en introduktion till lärdomshistoria, 1708–1713) i formen av en lättbegriplig dialog med sin unge son. Det pedagogiska syftet hos sådana böcker krokade däremot inte sällan med faktiska ekonomiska omständigheter. Även relativt koncisa verk i genren (som Heumanns) kunde uppfattas som avskräckande dyra av studenter. Den skånska studenten Jan Agrell (1718–1769), senare kyrkoherde i Hyby, tillbringade en stor del av sin studievistelse i Göttingen 1747 genom att skriva av långa passager ur Heumanns *Conspectus* som han kunde bära med sig hem. (Handskriften finns kvar i Lunds universitetsbibliotek.)

Tidiga försök att skriva svensk lärdomshistoria blev sällan mer än bibliografier med korta upplysningar. Det var kanske ingen slump att det första tydliga exemplet författades av en invandrad tysk klassicist, Johannes Schefferus, vars *Svecia literata, seu de scriptis och scriptoribus gentis Sueciae* (Den lärda Sverige, eller om det svenska folkets författare och skrifter) blev postumt publicerat 1680.²⁰ I förtalet ägnat ”den välvilliga läsaren” introducerade Schefferus lärdomshistoria som ett nödvändigt komplement till politisk historia. Det fanns två egenskaper hos människor som gjorde dem minnesvärda för eftervärlden: ”militär duglighet” (*virtus bellica*) och

from Mylaeus to Eichhorn”, i *Momigliano and Antiquarianism: Foundations of the Modern Cultural Sciences*, red. Peter N. Miller (Toronto: University of Toronto Press, 2007), 184–206.

²⁰ Dansken Johannes Moller (1661–1725) författade ett likande verk, *Cimbria literata*, som trycktes postumt 1744.

”intellektuell utmärkthet” (*praestantia ingenii*). Trots att mycket hade skrivits om svenskarnas bragder i krig, saknades det fortfarande en översikt över deras intellektuella prestationer. Detta var en förnärmelse för ett land med stormaktsambitioner som 1600-talets Sverige. Schefferus påpekade att italienska författare flitigt hade redogjort för den italienska lärdomshistorien. Spanjorer, fransmän, engelsmän, tyskar, nederländare och andra hade gjort liknande för sina lärda författare. Det var dags även för svenskarna att lyfta fram sitt rika litterära kulturarv för omvärlden, inte minst eftersom utlänningar länge porträtterat Sverige som en okultiverad och illitterat avkrok vid världens norra ände.²¹ Med Schefferus verk och andra kom *historia literaria* så småningom att uppfattas i Sverige som en av historiografins tre huvudgenrer, tillsammans med *historia sacra* (kyrkohistoria) och *historia profana* (politisk historia).²²

Undervisning i *historia literaria* bedrevs i Uppsala under större delen av 1700-talet, bland andra av stora namn som Erik Benzelius d.y. (fr. 1704) och Olof Celsius d.y. (fr. 1742).²³ På det svenska universitet i Greifswald gavs en serie akademiska avhandlingar om svensk lärdomshistoria ut under ledning av magistern Gabriel Thimotheus Lütkemann (senare biskop i Visby).²⁴ I Lund under tidigt 1700-tal ingick undervisning i *historia literaria* i historieprofessuren. Vid slutet av 1730-talet skapades en särskild lärostol i ämnet, och från 1753 ingick professuren i lärdomshistoria i universitetsbibliotekarietjänsten.²⁵ Den första professorn i lärdomshistoria (1737–1739) var den berömde Sven Bring (senare adlad till Lagerbring), som

21 Johannes Schefferus, *Svecia literata, seu de scriptis et scriptoribus gentis Sveciae* (Stockholm: Henrik Keyser, 1680), sig. a4^{r-v}.

22 Johan Nordström, ”Om idé- och lärdomshistoria”, i *Vad är idéhistoria? Perspektiv på ämnets identitet under sextio år*, red. Nils Andersson och Henrik Björck (Stockholm: Brutus Östlings bokförlag Symposion, 1999), 23.

23 Hans Forssell, ”Minne af erkebiskopen Erik Benzelius den yngre”, *Svenska Akademiens handlingar* 58 (1883): 193; Rurik Holm, ”Olof d.y. Celsius” i *Svenskt biografiskt lexikon*, bd 8, red. Johan Axel Almquist m.fl. (Stockholm: Bonnier, 1928).

24 Den första trycktes 1743 med titeln, *Dissertationis historicae de varia litterarum humaniorum in Suecia fortuna pars prima*. Respondent var studenten Olof Fagerroth från Kalmar.

25 Krister Gierow, ”Sven Lagerbring”, i *Svenskt biografiskt lexikon*, bd 22, red. Erik Grill och Birgitta Lager-Kromnow (Stockholm: Norstedt, 1977–1979).

författade en lärobok i ämnet på modersmålet: *Historia literaria, eller inledning, til wetnskaps historien, uti hwilken korteligen anföres wetenskapernas tilstånd ifrån deras första början til närwarande tid* (1748). Bacons ande kan skönjas redan i inledningen:

Ibland alla delar av historien är *Historia literaria*, eller Wetenskaps historien intet den, som är minst nödwändig. Ty när hon förklarar Wetenskapernas tilstånd, upprinnelse och tilväxt, samt de lärda Männernas förmåner och förseelser, giver hon anledning, så wäl til sanningarnas uppfinnande och bestyrckande, som til hwad en Studerande Person bör beflita sig om, och achta sig före.²⁶

Liksom för Bacon var lärdomshistoria för Lagerbring en nyttig och praktisk vägvisare vars roll var att leda mänskligheten framåt. Lärdomshistoria, menade han, sysslade inte med ”slidder sladder och grillenfångeri” utan med den mänskliga förnuftets kultivering genom att spåra dess resa genom historien.²⁷ Något av 1700-talets gryende böjelse för social jämlikhet och offentlig kunskapsspridning kan skönjas i Lagerbrings förklaring att hans hänvisning till ”en Studerande Person” inte skulle förväxlas med en professionell akademiker eller ens med någon som formellt hade läst på universitetet. Lärdomshistoria var ett nyttigt ämne för alla människor som brukade sitt förnuft, oavsett om de ”intet förstå en rad Latin.”²⁸ Kärnan till den i Sverige fortfarande vanliga uppfattningen om lärdomshistoriens status som ett allmänt orienterings- eller bildningsämne syns här, även om Lagerbrings självsäkerhet har gått förlorad: ”At en sådan kundskap är nyttig, ja ock kan hända, nödwändig för alla Menniskior, lär intet särdeles dragas i twifwelsmål. Den som twiflar eller träter häremot, blir lättare wederlagd genom en god blodrening, än genom skiäl och grundmeningar.”²⁹

I Tyskland runt sekelskiftet 1800 nådde den tidigare strävan efter fullkomlighet sin kulmen med utgivningen av den i Göttingen publicerade *Geschichte der Künste und Wissenschaften* (1797–1820), ett mångförfattat verk

²⁶ Sven Bring, *Historia literaria, eller inledning til wetnskaps historien* (Lund: C. G. Berling, 1748), 1.

²⁷ Bring, *Historia literaria*, 2.

²⁸ Bring, *Historia literaria*, 2.

²⁹ Bring, *Historia literaria*, 2–3.

i femtiosex band som i detalj spårade västerländsk lärdomshistoria från Renässansen till 1700-talets slut.³⁰ Längre fram på 1800-talet tog lärdomshistoria alltmer formen av intellektuella biografier om tidigmoderna lärda individer. Översiktsverk ersattes av monografiska studier. Jakob Bernays biografi över Joseph Justus Scaliger (1855) och Mark Pattisons studie om Isaac Casaubon (1875) blev stilbildande. Bland svenska exempel från 1800-talet fanns P. D. A. Atterboms *Minne af [...] Olof Rudbeck den äldre* (1849) och Hans Forssell's *Erik Benzelius den yngre* (1883).

Biografi (i stället för kronologi) blev även organiseringsprincipen för mer översiktliga verk. Ett tidigt exempel var Christian Gottlieb Jöchers *Allgemeines Gelehrten-Lexikon* (1750–1751), som i sin tur gav inspiration till Georg Gezelius *Försök til et biographiskt lexicon öfver namnkunnige och lärde svenske män* (1778–1787). Nationalismens uppkomst tillsammans med litteraturens kvantitetsmässiga tillökning under 1800-talet ledde till att många biografiska översikter avgränsades till den egna nationen, bland annat Henry Morleys *English Writers* (10 band, 1864–94) och Charles Augustin Sainte-Beuves (*Portraits littéraires*, 3 band, 1844–78). Dagens pågående *Svenskt biografiskt lexikon* (påbörjad 1917) kan ses som en fortsättning på denna tradition.

Läskunnighetens utbredning under 1800-talet ledde till en större publik för skönlitteratur. I Sverige och övriga Europa studerade det nya ämnet *litteraturhistoria*, lärdomshistoriens direkta arvtagare och ersättare, både ”skön” och ”lärd” litteratur. Men runtomkring seklets mitt började balansen luta alltmer mot den förra, något som syns i de stora biografiska översiktsverken som Morleys och Saint-Beuves. I och med denna utveckling började litteraturhistorisk metod så småningom övergå från ett fokus på idéinnehåll och historisk kontextualisering till mer universella och tidlösa estetiska betraktelser. I Sverige kom höjdpunkten av den allsidiga litteraturhistorien med Henrik Schücks och Karl Warburgs standardverk *Illustrerad svensk litteraturhistoria* (1896–1897).³¹ Schück (1855–1947), Uppsalaprofessorn i litteraturhistoria som stod för merparten av det

³⁰ Dirk van Miert, ”Structuring the History of Knowledge in an Age of Transition: The Göttingen *Geschichte* between *Historia Literaria* and the Rise of the Disciplines”, *History of Humanities* 2, nr 2 (2017): 389–416, <https://doi.org/10.1086/693321>.

³¹ En utvidgad och omarbetad upplaga i sju delar gavs ut 1926–1932.

lärdomshistoriska stoffet i verket, var kritisk mot trenden att avhistorisera den litterära traditionen. Över tid kom han att se ett behov att uppdelat arbetet inom litteraturhistoria både innehållsmässigt (mellan skönlitteratur/vitterhet och lärd litteratur) och metodologiskt (mellan estetiskt inriktad litteraturhistoria och kontextorienterad lärdomshistoria).³² Det var några av hans lärjungar — Anton Blanck, Martin Lamm, Albert Nilsson och särskilt Johan Nordström — som blev banérförarna för det kontextualiserande tillvägagångssättet under 1900-talets första decennier.

Att idé- och lärdomshistoria blev ett självständigt ämne berodde både på slump och slughet. Vid 1930-talets början hade Nordström publicerat flera imponerande verk om den svenska stormaktstidens glömda lärdomsalster, bland annat diktaren George Stiernhielms opublicerade skrifter inom historia, arkeologi, filosofi och språkforskning. Mycket av källmaterialet hade ursprungligen skrivits med syftet att framställa Sverige som ett aktningvärt kulturland med urgamla anor. Stiernhielm hade exempelvis lekt med tanken att svenskan var världens äldsta språk. Många tidigare historiker hade negligerat eller förlöjligat dessa verk på grund av deras felaktiga slutsatser, men Nordström tog dem på allvar. Han lovprisade dem som viktiga och intressanta tidsdokument som ägde en egen ”genial orimlighet”. Apropå Olof Rudbecks notoriska flerbandsverk *Atlantica* (som drev tesen att Sverige var identisk med Platons mytomspunna ö Atlantis) menade Nordström att tidigare historiker hade värderat det anakronistiskt utifrån sin egen samtid, men ”för att förstå verket självt och fatta det mäktiga intryck, som det gjorde, måste vi utgå från tidens egna vetenskapliga förutsättningar och lära oss att betrakta det som ett uttryck för tidens egen historiesyn.”³³

Universitetsbibliotekarien Jonas Samzelius, som var Nordströms nära vän, insåg att man med lite omarbetning kunde porträttera Nordströms forskningsteman som harmoniska med tidens chauvinistiska politiska tendenser. Han hittade på idén att övertyga den konservativa och

32 Se exempelvis Lars Gustafsson, Litteraturhistorikern Schück: vetenskapssyn och historieuppfattning i Henrik Schücks tidigare produktion (Uppsala: Almqvist & Wiksell, 1983).

33 Johan Nordström, ”De yverbornes ö”, i *Vad är idéhistoria? Perspektiv på ämnets identitet under sextio år*, red. Nils Andersson och Henrik Björck (Stockholm: Brutus Östlings bokförlag Symposion, 1999), 22.

nationalistiskt sinnade affärsmannen Gustaf Carlsberg att stödja denna till synes patriotiska forskning genom att donera pengar till en ny professur för Nordström. Tidpunkten för donationen samt omständigheten att Carlsbergs son var en ökad nazisympatisör har kastat en mörk skugga över episoden för eftervärlden. Men denna faustiska pakt hade egentligen mer att göra med förhandlingsprocessens nödvändiga smålögn än verkligheten. Professuren kom som en plötslig överraskning för Nordström, en tidigare medlem i den kulturradikala föreningen Verdandi, som inte hyste någon sympati för dåtidens fascistiska strömningar. Han fick uppdraget att pausa sin forskning och utforma ett nytt svenskt universitetsämne, som efter en del förhandling fick namnet idé- och lärdomshistoria.³⁴

Att Nordström förespråkade beteckningen ”lärdomshistoria” är uppenbar, för när han introducerade ämnet på sin installationsföreläsning 1933 lade han större delen av tiden på att placera det inom traditionen som har beskrivits ovan. Ämnet idé- och lärdomshistoria skulle inte uppfattas som något nytt, menade han, utan som förverkligandet av Francis Bacons vision, en ”återuppståndelse” av den anrika *historia literaria* som ”efter nära ett och ett halvt århundrade ha prövat en brödlös vetenskaps alla vanskligheter.”³⁵ Att ämnet hade utvecklats och förvandlats under sin långa sömn är däremot tydlig i Nordströms fokus på det lärda tänkandets ”egna förutsättningar”. Medan tidigare förespråkare som Bacon och Lagerbring hade framhållt lärdomshistoriens värde utifrån dess intresse och nytta för nuet, menade Nordström att det förflutnas lärda tänkande borde uppskattas som något intressant i sig, meningsfull just eftersom det hade existerat, och som kunde ge oss en klarare inblick i annars främmande och förlorade historiska världar. Med Nordström blev lärdomshistoria i Sverige ”historisk” i modern mening.

I tillbakablickande artiklar publicerade runt 1980 lanserade svenska idéhistoriker begreppet ”den nordströmska traditionen” (eller ”den nordströmska skolan”) som en allmänbeteckning för den sortens lärdomshistorisk forskning som bedrevs av Nordström och hans lärjungar.

³⁴ Henrik Björck, ”Johan Nordström”, i *Svenska historiker: från medeltid till våra dagar*, red. Ragnar Björck och Alf W. Johansson (Stockholm: Norstedts, 2009); Tore Frängsmyr, ”Johan Nordström och lärdomshistoriens etablering i Sverige”, *Lychnos* (1983): 131–149.

³⁵ Nordström, ”Idé- och lärdomshistoria”, 23.

Redan då noterades att många av ämnets nya företrädare hade börjat förhålla sig kritiskt till traditionen – framför allt på grund av dess uppfattade teorilöshet under en tid då marxistisk-historiematerialistiska problemformuleringar blev vanligare.³⁶ Det är förstås inget konstigt med det. Varje generation revolterar i viss mån mot sina föregångare, en sanning lika oundviklig i lärdomshistoria som i popmusik. Men med mer än fyra decenniers efterklokhet upplevs kritiken som ganska tandlös. Den nordströmska traditionen (om något sådant över huvud taget kan sägas ha existerat) var inte lika enformig, trångsynt och inåtvänd som kritikerna menade, och idag framstår nordströmianernas forskningspublikationer oftast som mindre förlegade och tidsbundna än den senare oppositionens. Här är det dock mest relevant att påpeka att detta avståndstagande hittills aldrig har följts av en märkbar återgång. Åttioalets kritik har ständigt bytts ut med nya former av metodologisk och teoretisk distansering, åtminstone i Sverige. Utvecklingen kan sägas ha gått i motsatt riktning utomlands, något som beskrivs i nästa del.

Lärdomshistoriens senare öde

Lärdomshistoriens status som ämnesbeteckning har alltså ifrågasatts i Sverige under senare år. Oppositionen har till viss del handlat om föråldrat ordval i en tid då ämnesprofileringar på svenska universitet alltmer har påverkats av kommersiella marknadsstrategier ansedda att locka en ekonomiskt hållbar mängd studenter (nödvändigtvis, om olyckligt, på grund av rådande statliga finansieringsmodeller). Men samtidigt speglar kritiken verkliga förändringar i svensk forskning och undervisning under de senaste decennierna. Lärdomshistoria var en självklar orienteringspunkt för Nordström och hans samtida kolleger, som alla hade läst latin på gymnasiet och som såg den moderna världen som alltför närliggande i tid för att vara historiskt intressant. Sådant har visserligen inte varit fallet på länge, då dagens studenter och forskare oftast anländer till universitetet med ett par moderna språk i bagaget och ett brinnande intresse för att reda ut hur vår värld har blivit som den är. Det är givet att en ämnesbeteckning i

36 Andersson och Björk (red.), *Vad är idéhistoria?*, 241–281.

allra högsta grad ska spegla den faktiska verksamheten den betecknar. Samtidigt är det nog ingen överdrift att hävda att den verksamma kåren av svenska idé- och lärdomshistoriker idag (som under alla tider) är för smal och eklektisk för att företräda en sammanhållen och bestående konsensus om ämnets identitet, och det finns en medföljande risk att även den välvilligaste omdöpingen inte kommer att avspegla mycket mer än personliga böjelser och flyktiga trender. Termen "Lärdomshistoria" har fördelen att inte bara anknyta till en lång och rik inhemska forskningstradition, utan också till en mycket livaktig och dynamisk utvecklingsriktning utanför Sverige.

Medan lärdomshistoria har tappat mark i Sverige, har den upplevt en renässans utomlands. Vissa har förklarat utvecklingen som en reaktion mot den mer teoretiska och modernitetsfokuserade forskningen som dominerade det sena 1900-talet, en medveten återgång hos en yngre generation forskare till rigorös saklighet, textkritisk precision och kontextuell lyhördhet.³⁷ Att bilda en uppfattning om denna forsknings karaktär är dock svårare än att bläddra genom profilerna på lärdomshistoriska avdelningars hemsidor. I likhet med "idéhistoria" betecknar lärdomshistoria nuförtiden inte en självständig akademisk disciplin utanför Sverige utan en informell inriktning inom historieämnet.³⁸ Man finner forskare som kan profileras som lärdomshistoriker utspridda inom universitetsavdelningar för historia och andra forskningsämnen (inte sällan språk, litteratur och konsthistoria) genom hela Västvärlden. Denna lärdomshistoria definieras inte riktigtast utifrån en uppsättning särpräglade teorier och metoder, utan genom sitt gemensamma studieobjekt: det lärda tänkandets historia och dess geografiska och kronologiska kontexter. Bland annat har lärdomshistoriker studerat filologins, språkforskningens, historieskrivningens och arkeologins historia.³⁹ Inte sällan har fokuset riktats mot representativa individer eller

37 Ligota och Quantin, "Introduction", 3.

38 Vissa undantag finns, som professuren i *l'histoire de l'érudition* vid École pratique des hautes études i Paris.

39 Se till exempel Sheldon Pollock, Benjamin Elman och Lu-Ming Kevin Chang, red., *World Philology* (Cambridge, MA: Harvard University Press, 2015); Vivien Law, *The History of Linguistics in Europe from Plato to 1600* (Cambridge: Cambridge University Press, 2003); Andrew Feldherr m.fl., red., *The Oxford History of Historical Writing* (Oxford: Ox-

mindre grupper. Andra forskare har undersökt större lärdomshistoriska områden såsom lärda institutioner (som universitet, societeter och sällskap), lärda kommunikationsformer (som den tidigmoderna ”lärda republiken” [*Res publica literaria*] och tidiga vetenskapliga tidskrifter), lärda debatter och kontroverser (som dispyten om världens ålder mellan kronologer och teologer), och förhållanden mellan akademisk forskning och statliga finansierare (som i den brittiska Royal Society och den svenska stormaktstidens statliga kulturprogram).

Trots sin bredd kan lärdomshistoria med viss rätt anklagas för kronologisk och geografisk trångsynthet. Merparten av forskningen har fokuserat på Europa innan 1700-talets slut.⁴⁰ Detta bör dock förstås mer som pragmatiska tendenser än bindande gränser. Lärdd kultur har förstås funnits även efter 1800, och lärdomshistoriker har skrivit om den. Gemensamt för mycket av denna forskning är en strävan att förstå lärdomens funktion inom mer allmänna kulturella kontexter som religion, politik och samhälle. Bland många exempel kan nämnas Suzanne Marchands forskning om sambandet mellan arkeologi, filologi och politik i det moderna Tyskland, och David Kirbys undersökning om konflikter mellan brittiska historieskrivare och den engelska statskyrkan runt sekelskiftet 1900.⁴¹ Dessutom har lärdomshistoriker börjat intressera sig för lärda kulturer utanför Västvärlden, en utveckling som syns i antologin *World Antiquarianism: Comparative Perspectives* (2013), som jämför den lärda fornforskningens historia i Europa med liknande företeelser i Egypten, Japan, Kina, Mexiko och Indien med mera.

Men att rita en rättvis karta över lärdomshistorisk forskning i ett kort kapitel är en svår uppgift. På gott och ont har lärdomshistoria alltid kännetecknats av den spretiga eklekticism som vi såg i Lindroths definition.

ford University Press, 2011–2012); Alain Schnapp, *La conquête du passé: Aux origines de l'archéologie* (Paris: Éditions Carré, 1993).

40 Om den geografiska begränsningen mer allmänt se John Hennesseys kapitel ”Global idéhistoria” i denna antologi.

41 Suzanne Marchand, *Down from Olympus: Archaeology and Philhellenism in Germany, 1750–1970* (Princeton: Princeton University Press, 2006); idem, *German Orientalism in the Age of Empire: Race, Religion, and Scholarship* (Cambridge: Cambridge University Press, 2009); David Kirby, *Historians and the Church of England: Religion and Historical Scholarship* (Oxford: Oxford University Press, 2016).

I stället för att ge en ofullständig helhetsbild kan det vara instruktivt att titta närmare på en miljö och en individ som har haft betydande inflytande på lärdomshistoriens utveckling under senare tid.

En av de mest inflytelserika miljöerna för lärdomshistorisk forskning under det senaste seklet har varit The Warburg Institute vid University College Londons School of Advanced Study. Institutet bildades 1933 (formellt 1944) när den tysk-judiska kulturhistorikern Aby Warburgs (1866–1929) Kulturwissenschaftliche Bibliothek flyttades till London från Hamburg för att undvika konfiskering från naziregimen. Trots placeringen i London hade institutet internationell orientering redan från början. Det var samlingsplatsen för akademiska flyktingar från Europas alla hörn, i synnerhet judiska historiker, konsthistoriker, arkeologer, antikvetare och filologer från Tyskland och Italien som såg lärdomshistoria som en gemensam mötespunkt. Av praktiska skäl gjorde denna samlingspunkt att lärdomshistoriker var tidigt ute med att använda engelska som ett akademiskt *lingua franca*, ett tillstånd som bidrog till att utvidga forskningens spridning.⁴²

Redan tidigt hade institutet en kosmopolitisk och interdisciplinär karaktär, och dess forskare en benägenhet att hitta kontinuiteter och kopplingar i det historiska källmaterialet snarare än avbrott och skiljaktigheter. Profilen hade till viss del förmedlats av Aby Warburg själv. Han reste till sydvästra USA på 1890-talet för att undersöka likheterna mellan grekisk mytologi och urfolkstammen Hopis trosföreställningar och riter. Och hans bibliotek, vars rika bestånd och unika utformning har legat till grund för otaliga lärdomshistoriska frågeställningar under det senaste seklet, var ordnat inte som vanligt efter ämne och författarnamn utan enligt vad Warburg kallade för ”gode-granne principen”, enligt vilken böcker sorterades på hyllorna efter sina mer eller mindre explicita tankefrändskap med varandra oberoende av när eller var de hade skrivits eller vad de egentligen handlade om. Warburgs bakgrund i konsthistoria inspirerade dessutom institutets forskare att använda bilder som lärdomshistoriskt källmaterial, och forskningen inom ”Warburgskolan” (som inriktningen

⁴² Om Warburginstitutets historia se till exempel Anthony Grafton och Jeffrey Hamburger, red., *The Warburg Institute: A Special Issue on the Library and Its Readers*, *Common Knowledge* 18, nr 1 (2012).

informellt kom att heta) har ofta befunnit sig i ett mellanrum mellan konst- och lärdomshistoria.

Denna fruktbara miljö gav upphov till en rad inflytelserika studier under decennierna efter andra världskriget. Edgar Wind visade hur det lärda intresset för förkristen mytologi påverkade konst, vetenskap och filosofi under tidigmodern tid.⁴³ Arnaldo Momigliano (1908–1987) argumenterade att rötterna till de moderna kulturvetenskaperna (historia, sociologi, konstvetenskap, arkeologi, religionshistoria, etnografi med mera) kunde hittas i renässansens och barocktidens antikforskning.⁴⁴ Erwin Panofsky förde tesen att det som utmärkte den italienska renässansen (och i förlängningen den moderna världen som helhet) var inte ett nyvaknat intresse för antikens kultur, utan ett nytt sätt att uppfatta tidslig förändring och historisk distans.⁴⁵ Frances Yates lanserade den fortfarande stimulerande omdebatterade teorin att modern naturvetenskap hade utvecklats ur renässansens lärda undersökningar i områden som ockult filosofi, naturmagi och religiös mystik.⁴⁶

Warburginstitutet är dock inte bara en udda kvarleva från efterkrigstiden utan är fortfarande en betydande forskningsmiljö. Senare fakultetsmedlemmar som Lisa Jardine (1944–2015), Jill Kraye (f. 1947) och Alessandro Scafi (f. 1964) har publicerat originella och betydande studier inom ämnet. En årlig internationell konferens i lärdomshistoria har hållits på institutet sedan 1993. Tidskriften *Journal of the Warburg and Courtauld Institutes* har sedan 1937 varit hemvisten för internationell lärdomshistorisk forskning, och har inspirerat uppkomsten av nya tidskrifter i ämnet som *Erudition and the Republic of Letters* (från 2016). Ett antal stående forskningsstipendier och internfinansierade projekt har hjälpt generationer av doktorander och

43 Edagr Wind, *Pagan Mysteries in the Renaissance* (New Haven: Yale University Press, 1958).

44 Momigliano, "Ancient History and the Antiquarian", *Journal of the Warburg and Courtauld Institutes* 13 (1950): 285–315, <https://doi.org/10.2307/750215>; idem, "The Rise of Antiquarian Research", i *The Classical Origins of Modern Historiography* (Berkeley: University of California Press, 1990).

45 Erwin Panofsky, "Renaissance and Renascences", *The Kenyon Review* 6 (1944): 201–236.

46 Frances Yates, *Giordano Bruno and the Hermetic Tradition* (Chicago: Chicago University Press, 1964).

nydisputerade forskare främja sina karriärer. Institutets skriftserier, utgivna av Oxford University Press och University of London Press, har varit en av huvudkanalerna för spridningen av ny lärdomshistorisk forskning. Nyare antologier i serien *Warburg Institute Colloquia* har bland annat behandlat receptionen av galenisk medicin fram till renässansen (2021), skepticism i tidigmodernt lärt tänkande (2019) och den klassiska filosofins och medicinens inflyttande på tidig Islam (2019).

Bland verksamma lärdomshistoriker utanför Sverige har få varit mer produktiva och tongivande än Princetonprofessorn Anthony Grafton (f. 1950), som inledde sin karriär som gästdoktorand på Warburginstitutet. Han har varit redaktör för *Journal of the History of Ideas* och president för American Historical Association (AHA). Han har publicerat fler än tjugo monografier och närmast tvåhundra forskningsartiklar, handlett ett sextotal doktorsavhandlingar och behandlett fler än ett hundra till. Hans många lärjungar och tidigare studenter är utspridda på universitet från Israel till Kina, vilket har lett till att det som skämtsamt har kallats för ”graftonianism” har blivit en utbredd och informellt etablerad inriktning inom lärdomshistoria under 2000-talet. Den som vill bilda en mental karta över hur lärdomshistorisk forskning har bedrivits under senare decennier kan med fördel bläddra igenom de femtiosex bidragen som ingår i festskriften *For the Sake of Learning: Essays in Honor of Anthony Grafton* (2 bd, 2016), som behandlar allt från promenadens betydelse för lärt tänkande till fascinationen för privata urklippalbum i 1800-talets USA.⁴⁷

Trots den stora bredden i Graftons författarskap går det att urskilja några återkommande teman. Han har skrivit flitigt om historiografins historia, om den vetenskapliga tideräkningens historia, om mötet mellan humaniora och naturvetenskap under den vetenskapliga revolutionen, om spänningen mellan kristna och judiska forskningstraditioner, om de humanvetenskapliga metodernas utveckling och om bokmarknadens betydelse för det lärda samtalet. Många av hans skrifter undersöker ämnen som överlappar lärdomshistoria och närliggande inriktningar, bland annat humanioras

⁴⁷ Information om Graftons karriär kan hittas i inledningstexterna i: Ann Blair och Anja-Silvia Goeing, red., *For the Sake of Learning: Essays in Honor of Anthony Grafton* (Leiden: Brill, 2016), i–lxxvii; samt på webbsidan <https://graftoniana.princeton.edu>.

historia,⁴⁸ vetenskapshistoria,⁴⁹ konsthistoria,⁵⁰ religionshistoria,⁵¹ global historia⁵² och bokhistoria.⁵³ För Grafton är lärdomshistoria en infallsvinkel som hjälper oss att utforska tänkandets kulturhistoria mer allmänt.

Graftons metod är till stor del empirisk och kontextualiserande. Vetenskapligt tänkande uppkommer alltid inom en kontext, en tradition med en egen historia. Traditionen förmedlas genom historia i form av akademisk undervisning, från läraren till studenten, muntligt eller via exempel. Att förstå den samtida undervisningens form och innehåll är en förutsättning för lärdomshistoria. Traditionen förmedlas naturligtvis också från böcker till läsare, vilket innebär att bokhistoria och receptionshistoria är centrala beståndsdelar i lärdomshistoriska undersökningar. Viktigt för Grafton är premisen att traditionen inte förmedlas i form av ett rigtigt paradigm eller en ideologi. Mottagarens förhållande till traditionen innehåller nästan alltid inslag av både acceptans och avståndstagande. Det är mindre intressant att få reda på *att* en historisk individ läste en viss bok än att undersöka *hur* hon eller han läste den, hur den blev omvandlad till en del av det egna tankeprojektet. Vetenskaplig originalitet uppkommer inte utanför traditionen, utan i dialog med den.⁵⁴

Anknuten till den sista observationen är Graftons åsikt att lärdomshistoriker inte enbart ska sysselsätta sig med att redovisa *vad* historiska individer tänkte, utan undersöka *hur* de tänkte, hur de kom fram

48 Anthony Grafton och Lisa Jardine, *From Humanism to Humanities: Education and the Liberal Arts in Fifteenth- and Sixteenth-Century Europe* (Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1986).

49 Anthony Grafton och Nancy Siraisi red., *Natural Particulars: Nature and the Disciplines in Renaissance Europe* (Cambridge, Mass.: MIT Press, 2001).

50 Anthony Grafton, *Leon Battista Alberti: Master Builder of the Italian Renaissance* (London: Penguin, 2000).

51 Anthony Grafton, *Magus: The Art of Magic from Faustus to Agrippa* (Cambridge, Mass.: Belknap Press, 2023).

52 Anthony Grafton, April Shelford och Nancy Siraisi, *New Worlds, Ancient Texts: The Power of Tradition and the Shock of Discovery* (Cambridge, Mass.: Belknap Press, 1992).

53 Anthony Grafton, *Inky Fingers: The Making of Books in Early Modern Europe* (Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 2020).

54 En mer genomgående diskussion om Graftons metod finns i: Jacob Soll, ”The Grafton Method, or the Science of Tradition”, i *For the Sake of Learning: Essays in Honor of Anthony Grafton*, red. Ann Blair och Anja Silvia Goeing (Leiden: Brill, 2016), 1018–1032.

till sina slutsatser. Under tidigt 1900-tal menade många historiker att vetenskapshistoria bör förstås som en nödvändigt progressiv utveckling från vidskeplighet till sanning, från feltänkandet till rättänkandet, ett framåtskridande som var beroende av en motsvarande progressiv utveckling i vetenskaplig metod. Det vetenskapliga feltänkandets historia är, enligt denna tolkning, därför nödvändigtvis en historia om metodologisk naivitet, inkompetens eller missbruk, och därmed historiskt ointressant. För Grafton ska detta däremot ses som ett efterhandskonstruerad historieteoretiskt antagande snarare än en historisk verklighet verifierbar i källorna. Studiet av den vetenskapliga metodologins historia (särskilt den humanvetenskapliga metodologins historia) visar att vetenskapliga framsteg inte alltid är kopplade till regelrätt metodbruk. Och tvärtom: felaktiga slutsatser uppkommer inte nödvändigtvis ur felaktiga premisser eller en bristfällig metodik. I en karaktäristisk artikel om renässansbedragaren Annio da Viterbo (1437–1502) visade Grafton att en av de tidigaste, mest systematiska och nyanserade redogörelserna för modern historisk textkritik kunde hittas i en förfalskares extravaganta försök att dölja sin förfalskning för den lärda publiken.⁵⁵ I en annan artikel om den franska filologen Isaac Casaubons (1559–1614) avslöjande av skrifterna som hade tillskrivits den urgamla egyptiska vismannen Hermes Trismegistus som senantika falsarier – en filologisk prestation som beskrevs av Frances Yates som en humanvetenskaplig motsvarighet till den kopernikanska revolutionen – visade Grafton att det framgångsrika resultatet var lika mycket produkten av religiösa fördomar och missförstånd som metodologiskt skarpsinne.⁵⁶ Lärdomshistoria är inte en berättelse om vinnare och förlorare, utan en noggrann undersökning om hur lärda individer försökte lösa aktuella problem och svara på konkreta frågor inom ramen för en rådande intellektuell kultur.

55 Anthony Grafton, "Traditions of Invention and Inventions of Tradition in Renaissance Italy: The Case of Annio of Viterbo", i *Defenders of the Text: The Traditions of Scholarship in an Age of Science, 1450–1800* (Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1991), 76–103.

56 Anthony Grafton, "Protestant versus Prophet: Isaac Casaubon on Hermes Trismegistus", i *Defenders of the Text: The Traditions of Scholarship in an Age of Science, 1450–1800* (Cambridge, MA: Harvard University Press, 1991), 145–161.

Avslutning

Avsikten med detta kapitel har inte varit att försöka sälja in lärdomshistoria som en moderiktig och lättillgänglig inriktning för nya universitetsstudenter. Faktumet är att lärdomshistoria kräver mycket av utövaren. Språket är för många det första och största hindret. För att kunna forska om lärdomshistoria på avancerad nivå krävs en förståelse för det förflutnas lärda språk, vilket fram till en bit in på 1800-talet oftast var latin i Västvärlden. Att dagens mer praktiskt orienterade gymnasieväsende har bortprioriterat latinundervisning innebär att många nyblivna lärdomshistoriker behöver avsätta tid till kompletterande språkstudier redan under sina tidiga studieår. Dessutom leder lärdomshistoriska frågeställningar inte sällan till obskyra och nischade områden där de vanliga studenthjälpmedlen (till exempel relevant modern forskningslitteratur eller sakkunnig handledning) inte erbjuder mycket stöd. En pionjäranda hos utövaren är en fördel inom lärdomshistorisk forskning.

Men lärdomshistoria bjuder samtidigt på oerhört mycket för den uthålliga studenten som lyckas kämpa sig genom dessa barriärer. Mängden av hittills utforskat källmaterial, som är större än i många andra fält, är särskilt lockande. Otaliga författare, teorier, debatter och problem som lämnade betydande påverkan på sin samtid väntar fortfarande på sina uttolkare. Det är inte ovanligt att en frågeställning leder till en undersökning av texter som få eller inga levande människor har tittat på. Upptäckarlusten som vanligen förknippas med arkeologer, astronauter och djuphavsforskare är även påtaglig hos lärdomshistoriker. Och det är svårt att överskatta vilken genomgripande revolution textdigitalisering har medfört i detta område, där de annars vanliga upphovsrättsliga spärrensarna är obefintliga. Under Nordströms tid (och även under författarens tidiga studentår) krävde kvalificerad lärdomshistorisk forskning antingen tillgång till ett välrenommerat forskningsbibliotek eller en stor reskassa, oftast både och. Men idag har alla med en internetkoppling tillgång till en överväldigande uppsjö av källmaterial som tidigare forskare inte ens kunde drömma om. Frågeställningar behöver inte längre inskränkas med hänsyn till materialtillgång, ett tillstånd som har förändrat gränserna för vad som är möjligt. Att lärdomshistoria har upplevt ett starkt uppsving under det tidiga 2000-talet beror delvis på dessa gynnsamma förutsättningar. I vilken mån

svenska idé- och lärdomshistoriker, arvtagarna till en särskilt rik och långvarig tradition, ska delta i denna renässans är fortfarande en fråga under förhandling.

Referenser

- Andersson, Nils och Henrik Björck, red. *Vad är idéhistoria? Perspektiv på ämnets identitet under sextio år*. Stockholm: Brutus Östlings bokförlag Symposion, 1999.
- Bacon, Francis. *Of the Advancement of Learning*. I *The Works of Francis Bacon*, bd 6, red. James Spedding, Robert Leslie Ellis och Douglas Denon Heath. Boston: Houghton, Mifflin and Company, u.å. (c. 1900).
- Björck, Henrik. "Johan Nordström." I *Svenska historiker: från medeltid till våra dagar*, red. Ragnar Björck och Alf W. Johansson, 485–496. Stockholm: Norstedts, 2009.
- Bod, Rens m.fl. "A New Field: History of Humanities." *History of Humanities* 1, nr 1 (2016): 1–8.
- Blair, Ann och Anja-Silvia Goeing, red. *For the Sake of Learning: Essays in Honor of Anthony Grafton*. 2 bd. Leiden: Brill, 2016.
- Bring, Sven. *Historia literaria, eller inledning til wetnskaps historien*. Lund: C. G. Berling, 1748.
- Buchwald, Jed, och Mordechai Feingold. *Newton and the Origin of Civilization*. Princeton: Princeton University Press, 2013.
- Carhart, Michael C. "Historia Literaria and Cultural History from Mylaeus to Eichhorn." I *Momigliano and Antiquarianism: Foundations of the Modern Cultural Sciences*, red. Peter N. Miller, 184–206. Toronto: University of Toronto Press, 2007.
- Eldelin, Emma. "De två kulturerna" flyttar hemifrån: C.P. Snows begrepp i svensk idédebatt 1959–2005. Linköping: Linköpings universitet, 2006.
- Feldherr, Andrew m.fl., red. *The Oxford History of Historical Writing*, 5 bd. Oxford: Oxford University Press, 2011–2012.
- Forssell, Hans. "Minne af erkebiskopen Erik Benzelius den yngre." *Svenska Akademiens handlingar* 58 (1883): 113–476.
- Frängsmyr, Tore. "Johan Nordström och lärdomshistoriens etablering i Sverige." *Lychnos* (1983): 131–149.
- Gierow, Krister. "Sven Lagerbring." I *Svenskt biografiskt lexikon*, bd 22, red. Erik Grill och Birgitta Lager-Kromnow. Stockholm: Norstedt, 1977–1979.
- Grafton, Anthony och Lisa Jardine. *From Humanism to Humanities: Education and the Liberal Arts in Fifteenth- and Sixteenth-Century Europe*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1986.
- Grafton, Anthony. *Inky Fingers: The Making of Books in Early Modern Europe*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 2020.
- Grafton, Anthony. *Leon Battista Alberti: Master Builder of the Italian Renaissance*. London: Penguin, 2000.

- Grafton, Anthony. *Magus: The Art of Magic from Faustus to Agrippa*. Cambridge, Mass.: Belknap Press, 2023.
- Grafton, Anthony och Nancy Siraisi, red. *Natural Particulars: Nature and the Disciplines in Renaissance Europe*. Cambridge, Mass.: MIT Press, 2001.
- Grafton, Anthony, April Shelford och Nancy Siraisi. *New Worlds, Ancient Texts: The Power of Tradition and the Shock of Discovery*. Cambridge, Mass.: Belknap Press, 1992.
- Grafton, Anthony. "Protestant versus Prophet: Isaac Casaubon on Hermes Trismegistus." I *Defenders of the Text: The Traditions of Scholarship in an Age of Science, 1450–1800*, 145–161. Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1991.
- Grafton, Anthony. "The History of Ideas: Precept and Practice." *Journal of the History of Ideas* 67, nr 1 (2006): 1–32.
- Grafton, Anthony och Jeffrey Hamburger, red. *The Warburg Institute: A Special Issue on the Library and Its Readers. Common Knowledge* 18, nr 1 (2012).
- Grafton, Anthony. "Traditions of Invention and Inventions of Tradition in Renaissance Italy: The Case of Annius of Viterbo." I *Defenders of the Text: The Traditions of Scholarship in an Age of Science, 1450–1800*, 76–103. Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1991.
- Grunert, Frank och Freidrich Vollhardt, red. *Historia literaria: Neuordnungen des Wissens im 17. und 18. Jahrhundert*. Berlin: Akademie verlag, 2007.
- Guicciardini, Niccolò. *Isaac Newton and Natural Philosophy*. London: Reaktion Books, 2018.
- Gustaffson, Lars. *Litteraturhistorikern Schüch: vetenskapssyn och historieuppfattning i Henrik Schüchs tidigare produktion*. Uppsala: Almqvist & Wiksell, 1983.
- Holm, Rurik. "Olof d.y. Celsius." I *Svenskt biografiskt lexikon*, bd 8, red. Johan Axel Almquist m.fl. Stockholm: Bonnier, 1928.
- Iliffe, Rob. *Priest of Nature: The Religious Worlds of Isaac Newton*. Oxford: Oxford University Press, 2017.
- Kelly, Donald R. *The Descent of Ideas: The History of Intellectual History*. London: Routledge, 2002.
- Keynes, John Maynard. "Newton the Man." I *The Collected Writings of John Maynard Keynes*, bd 10, red. Elizabeth Johnson och Donald Moggridge, 363–374. Cambridge: Cambridge University Press, 1974.
- Kirby, David. *Historians and the Church of England: Religion and Historical Scholarship*. Oxford: Oxford University Press, 2016.
- Law, Vivien. *The History of Linguistics in Europe from Plato to 1600*. Cambridge: Cambridge University Press, 2003.
- Ligota, Christopher och Jean-Louis Quantin. "Introduction." I *History of Scholarship: A Selection of Papers from the Seminar on the History of Scholarship Held Annually at the Warburg Institute*, red. Christopher Ligota och Jean-Louis Quantin, 1–38. Oxford: Oxford University Press, 2006.
- Lilliestam, Åke. *Gustaf Steffen: samhällsteoretiker och idépolitiker*. Göteborg, Akademiförlaget-Gumperts, 1960.
- Lindroth, "Om lärdomshistoria." I *Fru Lusta och Fru Dygd*, 205–216. Stockholm: Wahlström & Widstrand, 1957.

- Manuel, Frank E. *A Portrait of Isaac Newton*. Cambridge, Mass: Belknap Press, 1968.
- Marchand, Suzanne. *Down from Olympus: Archaeology and Philhellenism in Germany, 1750–1970*. Princeton: Princeton University Press, 2006.
- Marchand, Suzanne. *German Orientalism in the Age of Empire: Race, Religion, and Scholarship*. Cambridge: Cambridge University Press, 2009.
- Miert, Dirk van. "Structuring the History of Knowledge in an Age of Transition: The Göttingen *Geschichte* between *Historia Literaria* and the Rise of the Disciplines." *History of Humanities* 2. nr 2 (2017): 389–416.
- Momigliano, Arnaldo. "Ancient History and the Antiquarian." *Journal of the Warburg and Courtauld Institutes* 13 (1950): 285–315.
- Momigliano, Arnaldo. "The Rise of Antiquarian Research." I *The Classical Origins of Modern Historiography*, 54–79. Berkeley: University of California Press, 1990.
- Newman, William. *Newton the Alchemist: Science, Enigma, and the Quest for Nature's "Secret Fire"*. Princeton: Princeton University Press, 2018.
- Nordström, Johan. "De yverbornes ö." I *Vad är idéhistoria? Perspektiv på ämnets identitet under sextio år*, red. Nils Andersson och Henrik Björck, 19–23. Stockholm: Brutus Östlings bokförlag Symposion, 1999.
- Nordström, Johan. "Om idé- och lärdomshistoria." I *Vad är idéhistoria? Perspektiv på ämnets identitet under sextio år*, red. Nils Andersson och Henrik Björck, 23–31. Stockholm: Brutus Östlings bokförlag Symposion, 1999.
- Panofsky, Erwin. "Renaissance and Renascences." *The Kenyon Review* 6 (1944): 201–236.
- Pollock Sheldon, Benjamin Elman och Lu-Ming Kevin Chang, red. *World Philology*. Cambridge, MA: Harvard University Press, 2015.
- Rose, Paul Lawrence. *The Italian Renaissance of Mathematics: Studies on Humanists and Mathematicians from Petrarch to Galileo*. Genève: Droz, 1975.
- Schefferus, Johannes. *Svecia literata, seu de scriptis et scriptoribus gentis Sveciae*. Stockholm: Henrik Keyser, 1680.
- Schilt, Cornelis. "Created in Our Image: How Isaac Newton Was Fashioned as a Scientist and Forgotten as a Scholar." *History of Humanities* 5, nr 1 (2020): 75–95.
- Schilt, Cornelis. *Isaac Newton and the Study of Chronology: Prophecy, History, and Method*. Amsterdam: Amsterdam University Press, 2021.
- Schnapp, Alain. *La conquête du passé: Aux origines de l'archéologie*. Paris: Éditions Carré, 1993.
- Snow, Charles Percy. *The Two Cultures and the Scientific Revolution*. Oxford: Oxford University Press, 1959.
- Soll, Jacob. "The Grafton Method, or the Science of Tradition." I *For the Sake of Learning: Essays in Honor of Anthony Grafton*, red. Ann Blair och Anja Silvia Goeing, 1018–1032. Leiden: Brill, 2016.
- White, Michael. *Isaac Newton: The Last Sorcerer*. London: Fourth Estate, 1997.
- Wind, Edgar. *Pagan Mysteries in the Renaissance*. New Haven: Yale University Press, 1958.
- Yates, Frances. *Giordano Bruno and the Hermetic Tradition*. Chicago: Chicago University Press, 1964.